
ДЕМАГОГСКИ ФУНКЦИОНИРАЩИ “ДЕСИГНАТОРИ” В КНИЖОВНО- РАЗГОВОРНАТА РЕЧ (1989–1998)

Думата *десигнатор* произлиза от лат. *designo* – ‘посочвам’, ‘отбелязвам’, и е термин от лингвистичната прагматика на Чарлз Морис (Morris 1971) за назоваване на знак, предаващ “веществена”, “предметна” информация за “наблюдаеми свойства”. “Посочваното” и “отбелязваното” обаче невинаги е информация за обективни свойства, а напротив, може да служи за “демагогско прикриване на реалните факти” (Справочник 1992).

Предмет на изследването е **демагогската функция** на най-широко употребяваните в книжовно-разговорната реч (КРР) десигнатори, характеризиращи “езика на промяната” от 1989–1998 г.: *демократия, демократични промени, преход, нормална държава, свобода, национално единение, национално съгласие, пазарна икономика, чужди инвестиции, път към Европа, социална политика, социална програма, правилно разбиране, застрахователи, тълпа, електорат, гражданско общество, народ, църковно обединение, криза в съдебната власт* и др. Има достатъчно доказателства за демагогията на част от тях от 1944 г. (*освобождение, свобода, демокрация, преход*), а манипулативните значения на други се появяват след 1989 г.: те са генерирани от държавно-политическия дискурс (ДПД) и институциите на властта, стимулирани от пресата и електронните медии, многократно възпроизвеждани в КРР и вклинявани в публичното съзнание, за да “фабрикуват” обществено мнение и съгласие.

Демагогското десигнативно значение на езиковите знаци се осъществява чрез целенасочено **манипулативно утвърждаване, отричане или използване на определени качества или състояния на**

обекти, явления, лица с цел прикриване на реалните факти и изграждане на изгодна за интересите на определено лице или група хора паралелна действителност. По-голямата част от десигнаторите в конкретни контекстни и ситуативни условия притежават *оценъчно (апрайзативно)* или *предписващо (прескриптивно)* значение; те са предмет на отделни разработки и не се разглеждат тук.

Изследвана е спонтанната нередактирана публична устна реч на производителите на ДПД, която има качества на тематично и стилистично оцветена КРР от радио- и телевизионни интервюта по "Хоризонт", "Христо Ботев", "По света и у нас", "Екип 4", "Панорама", "Отзвук", "Днес +", "Календар", "Студио 7" – новини, ненаписани изказвания или провокирани реплики и отговори на въпроси в пленарната зала, в кулорите на Народното събрание и др. В по-голямата си част представителите на законодателната, изпълнителната, съдебната и политическата власт произлизат от т. нар. потомствена интелигенция, която в непринуденото си и спонтанно речево поведение (много често и в преднамереното и контролираното) размива границите между кодифицираните норми в публичната устна реч и нормите на книжовната разговорна реч. Този възглед се поддържа и от Русин Русинов: "Много лица и цели родове, най-вече из средите на потомствената интелигенция, при общуване в семейна и приятелска среда се придържат без напрежение и без целенасочен самоконтрол към норми, които съвпадат или са твърде близки до кодифицираните норми в публичната устна реч. Наблюдаваме обаче и лица с твърде високо образование, които дори в публична устна реч си служат с нормите на книжовната разговорна реч, и то на нейните по-ниско престижни подформации" (Русинов 1994).

Разглежданите десигнатори са единици от класа на пълнозначната лексика с широка употреба в различните функционални стилове на речта. Установената напоследък тенденция към приближаване на публицистичния стил до разговорния постепенно размива границите между тях, а произведените в ДПД демагогски десигнативни значения многократно се репродуцират в пресата, в електронните медии, в широкото социално пространство на разговорната реч. Те се явяват семиотичен белег не само на съвременната БКРР но и на културното и духовното развитие на обществото, на начина

на живот и мислене, на изграждане представите и възгледите за света, на българската "картина на света".

Защитаваната тук теза е, че семиотичната и социолингвистичната конкретизация на демагогията се извършва от продуциращото/възприемащото съзнание чрез **принципното различаване на семантичното измерение на семиозиса** (отношението знак : обозначаем обект – по Morris 1971) **от прагматическото измерение** (отношението знак : интерпретатор – по Morris 1971) и **сигматическото измерение** (отношението знак : обозначен обект – по Klaus 1965), т. е. демагогията е комбинация от семиотични отношения, осъществявани в процеса на означаване. С други думи, нагласата на субекта към демагогстване в живота семиотически се проектира в социолингвистичното битие като вербален образ на демагогски функциониращи десигнатори.

Наличието в речевото пространство на явлението "демагогски функциониращи десигнатори" безспорно се доказва от изказването на вътрешния министър Богомил Бонев пред журналисти: "*Застрахователите...*, това са мутри, необразовани и примитивни, дрогиращи се, които не могат да вършат друго, освен измами" ("Панорама", К1, БНТ, 15.05.1998). Интерпретациите са излишни, защото пояснението на министъра нелингвист е почти анализ.

Употребата на демокрация ясно илюстрира афинитета на производителите на ДПД към демагогско прикриване на реалните факти, т. е. към увеличаване и подстрекаване на тълпите за определени политикански цели, към изразяване в обществения живот на примамливи обещания, за да се изкористи доверието на хората (БТР 1976). От 1989 г. смяната на управлението на всяка политическа партия с всяка друга се нарича *демократичен акт, демократични искания, воля за победа на демокрацията, демокрация*, защото за "обещания" в опозиционните политически програми се използват "обществените желания" и "обществените интереси", които обаче много скоро се забравят и довеждат хората до всеобщо разочарование и безнадеждност (по-подробно Гърнева 1996).

Политиците след 1989 г. често означават една и съща общност от хора почти по едно и също време с различни десигнатори: *тълпа, електорат, гражданско общество, народ*.

Новата семиотика на *тълпа* (сравни със семантичните значения 1. и 2. – БТР 1976) означава качествата “дръзнали, недоволни, протестиращи, демонстриращи хора” пред Народното събрание, Президентството, Министерството, по магистрали, кръстовища и булеварди, с “определени демократични искания в защита на собствените си интереси или отричащи определени недемократични политически действия на управляващите”. При отнасяне на днешния семиозис към първото семантично значение, по същността си неутрално и неразкриващо отношението на говорещия към назованото “множество хора, събрани нейде на открито; навалица” (БТР-1), откриваме, че десигнаторът *тълпа* от 1989–1998 г. допълва атрибуцията на неутрално редуцираното “множество хора” с качествата “дръзнали, недоволни, протестиращи, демонстриращи”. При отнасяне на семиотичния акт към второто семантично значение с конотацията “презрително” новото десигнативно значение разкрива демагогията на означаването чрез съотнасянето една към друга на двете атрибуции, т. е. “безлично множество, долен народ, простолюдие” (БТР-2) и “дръзнали, недоволни, протестиращи, демонстриращи хора” (факт, от действителността – обект на означаването). Съотносителната връзка на качествата се възприема като безотносителното им единение, т. е. “дръзналите недоволни, протестиращи хора” са “безлично множество, долен народ, простолюдие”, защото и двете съществуват едновременно в съзнанието на носителите на езика и са релевантни на един и същ десигнатор – *тълпа*.

Същата *тълпа* в предизборните кампании демагогски се назначава с по-престижната дума *електорат* с цел привличане на повече гласоподаватели: тя внушава уважение към личността, придава значимост на участието ѝ в политическия живот и вота ѝ на доверие към съответната партия.

Появата на десигнативното значение на *гражданско общество* в публичното социолингвистично пространство у нас стана с означаване на първото по характера си явление “януарската стачка 1997 г.”. Демагогията се създава от интерпретацията на една единична изява на характеризираща демократичното общество обща закономерност: семиотичният акт на твърдението “в България вече има *гражданско общество*” (Иван Костов) отрича единичността и утвърждава окончателна установеност, обичайност, повторяема на-

личност на явлението. Подобно означаване съзнателно и целенасочено интерпретира доминираната сред всички събития ситуация в знак на установено демократично общество. Изразът “у нас се роди гражданското общество” (Иван Костов) идентифицира реален факт от социалната действителност, но бързата му трансформация във “в България вече има гражданско общество” манипулативно узаконява присъствието му като трайно и предпоставя от този момент нататък закономерното му проявление, което за съжаление не е “наблюдаемо свойство”. Демагогски функциониращото десигнативно значение изиграва своята роля: представата за съществуване на *гражданско общество* в България се вклинява в общественото съзнание, при необходимост може да се употребява с изгода за коя да е политическа сила и въпросът дали у нас реално има гражданско общество не стои на вниманието на хората.

Значението на десигнатора *народ* успешно балансира и манипулативно обединява, съединява и примирява семиотиката на демагогията на *тълпа*, *електорат* и *гражданско общество*. До него се прибъгва “във времето на укротената *тълпа*”, “между два избора” или “след постигнати политически цели под натиска на *гражданското общество*”.

Изразът *чужди инвестиции* се вля в демагогския семиозис на явлението през последните две години: с него сега ясно се означава завръщането на “източните” от българските банки капитали като “чужди” вложения за съживяване на икономиката ни, с което ще се отбележи поредната *демократична промяна*.

Манипулацията със *свободата* като *илюзия* е разгледана подробно в друго изследване (Гърнева 1998). В означаването с демагогската (и твърде несполучлива) метафора *пътят към Европа* става все по-ясно, че той “преминава” през икономическия диктат на западноевропейските държави, т. е. през икономическото ни поробване, през контрола им върху външната и вътрешната ни политика, през определени антидържавни условия на МВФ и Световната банка, с други думи – през поставянето ни под всестранна зависимост.

От социолингвистичното и семиотичното действие на разглежданите десигнатори може да се определи общият принцип на демагогското функциониране на десигнативните им значения като конструиране на социално отношение на разбиране и съгласие в нераз-

бирането и несъгласието: например в увличането и подстрекаването на хората за постигане на политически цели има съгласие за необходимостта от *тълпата* като извършител, но не се разбира демагогията на агитацията заради измамния характер на целите; друг пример – чрез изразяването в публичното пространство на примамливи обещания с демократичен характер явно се постига съгласие относно техния характер, но не се разбира, че функционират най-често само за “примамка”, защото провокират безкрайната човешка вяра и възжелания, а не рационален скептицизъм и антиутопична трезвеност.

Демагогската функция на определени десигнатори не е факт само от българската езикова действителност; подобни езикови средства на държавно-политическия дискурс в САЩ дешифрира Ноам Чомски в политическата си лекция от 17 март 1991 г. в Кентфийлд, Калифорния (Чомски 1994). Езиковото производство на комисиите по пропаганда, на първата създадена индустрия на Връзки с обществеността (Public Relations), е предназначено да “контролира мисленето на обществото”: лозунгите “Подкрепете нашите войски”, “Ние сме заедно”, “Присъединете се към нас”, определенията “демократични отклонения”, “криза на демокрацията”, “виетнамски синдром”, “болезнени задръжки срещу използването на военната сила”, “защита срещу вътрешната агресия на Южен Виетнам” и др. подобни са демагогия на означаването, представянето и оценяването на действителните факти. Според Чомски това пренареждане на действителността чрез речта има цел подобни фрази да се превърнат “в официална, добре обоснована постановка”, да се “фабрикува” общественото мнение, да се втълпи “най-вече разбирането, че щом ние правим нещо, значи то е благородно и правилно. Ако ние бомбардираме Южен Виетнам, това е, защото защитаваме Южен Виетнам от някого или по-точно от южновьетнамците, тъй като там няма никой друг” (с. 18). Манипулативното определение “криза на демокрацията” в американското общество означава явлението на осъзнато раздвижване, когато “големи части от населението започват да се организират, да се активизират и да се опитват да вземат участие в политическия живот” (с. 17). С подобно производство на речеви средства американската пропагандна схема успява и авторът обобщава: “навсякъде картината, която се представя на обществото, има само

далечна прилика с действителността. Истината е погребана под купища добре построени лъжи”(с. 19).

Поради условния характер на езика демагогската функция на езиковите знаци не може да се определя като изключение: същественото е, че **демагогията не е вътрешно присъща нито на природата на знака, нито на обозначавадения обект от действителността**; демагогията е условност на отношението на субекта (интерпретатора) към семиотичния акт, в който паралелното удвояване, интерпретиране или създаване на нова действителност в “тялото” на знака дава възможност за откриване и осъзнаване на ценностното осмисляне на реалността от субекта, който всъщност изгражда картината на света. Семиотичният анализ има шанса да разкрие как с избора на езиковите знаци и процеса на означаването посредством тях **човешкото съзнание стандартизира в речта и чрез нея своята демагогска методика на отношение към света.**

Фактът, че се явява унаследена традиция от библейско време (Бюлбюлян 1993), а вероятно и от предбиблейско, води до убеждението, че **демагогията е устойчива нагласа за употреба на езика.** Безспорно тя е траен речев признак през 50-годишната традиция на ДПД на социализма в България, вклиняващ и налагащ характеристиките си върху различните функционални стилове, респ. и върху КРР, а настоящото изследване потвърждава непреходното му съществуване до днес. Целта на разработката е да повдигне въпроса дали нямаме достатъчно основания да твърдим, че **от семиотичен белег на речта демагогията се е превърнала във функционална норма за книжовната реч.** Опитваме се аргументирано да докажем това и ако същевременно като човешки същества сме загрижени за собствената си духовност, би трябвало да заговорим за **морална нормативност на книжовната разговорна и писмена реч, т. е. не за политическа кодификация на речта** (за времето на социализма и постсоциализма например), **а за етическа норма на отношение, употреба и функции на езиковите знаци в речта.**

Разработката фокусира езиковедския поглед върху съвременни семиотични явления, в които участваме или сме само наблюдатели, за да помогне за отваряне съзнанието ни на интерпретатори на КРР за правилно тълкуване и разбиране на демагогията на означаващите знаци, което би ни приближило до отговора на въпроса “ка-

то говорим, всъщност какво изразяваме?“. Осъзнаването и осмислянето на този дълбоко същностен отговор има пряко отношение не само към речевата култура на българския или друг етнос, но към състоянието на човешкото самосъзнание и измеренията на духовността в края на XX в.

ЛИТЕРАТУРА

БТР 1976. Български тълковен речник. С., 1976.

Бюлбюлян 1993. **Бюлбюлян, Степан**. Мистика, език, философия, кн. 1 и кн. 2. С., 1993 и 1994; Приказка за месните. С., 1994; Двете картини на света. Пътят към властта и катастрофата. С., 1996; Гръцката митология и петте книги на Мойсей. С., 1997.

Гърнева 1996. **Гърнева, Емилия**. Функция на “апрайзорите” в държавно-политическия дискурс от втората половина на XX в. // Проблеми на социолингвистиката, т. 5. С., 1996, с. 50–53.

Гърнева 1998. **Гърнева, Емилия**. Свиване на илюзията за свобода до не-свобода – езикови маркери. // Проблеми на социолингвистиката, т. 6. С., 1998.

Klaus 1965. **Klaus, G.** Die Macht des Wortes. Berlin, 1965.

Morris 1971. **Morris, Ch.** Writings on the General Theory of Signs, Den Haag, 1971.

Русинов 1994. **Русинов, Русин**. Възможна ли е кодификация на нормите на книжовната разговорна реч? // Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 1994, с. 21–22.

Справочник 1992. **Справочник** на семиотичните термини. Съст. Добрин Добрев, Елка Добрева. Шумен, 1994.

Чомски 1994. **Чомски, Ноам**. Медиите под контрол. С., 1994.